

prirodno kretanje stanovništva sr hrvatske prema tipu naselja boravka

ivica nejašmić

republički zavod
za statistiku srh,
zagreb, jugoslavija

U razdoblju 1963—1984. u SR Hrvatskoj se jače diferenciralo prirodno kretanje prema obilježju »tip naselja boravka«. Natalitet je osjetno godišnje oscilirao i smanjivao se (prosječna opća stopa za SRH iznosi 15,0). U gradskoj skupini natalitet je rastao do godine 1979, potom opadao, da bi krajem razdoblja imao iste vrijednosti kao i na početku (15,7 promila). Mješovita naselja imaju karakteristike opće populacije, dok seoska skupina bilježi najveće smanjenje opće stope (indeks 68,9). Gradsko stanovništvo postalo je nosilac bioreprodukcije i zadnjih godina ima dvostruko više živorođene djece nego seosko.

Stopa mortaliteta osjetno je povećana (indeks 128,6 a prosječna vrijednost iznosi 10,3 promila) i to najviše kod seoske skupine naselja (indeks 149,8), prosječno kod mješovite (indeks 127,2), a najmanje kod gradske (indeks 117,9).

Divergentno kretanje nataliteta i mortaliteta dovelo je do ubrzanog smanjenja prirodnog priraštaja, koji godine 1984. iznosi svega 2,3 promila (indeks 31,1). Prirodni priraštaj smanjio se u svim skupinama: gradska ima najmanje promjene (indeks 82,3), mješovita bilježi prosječne (indeks 29,4), a seoska bilježi prirodni pad još od sredine sedamdesetih godina.

Ubuduće se može očekivati nastavak dosadašnjih tendencija. Koncem stoljeća stanovništvo SR Hrvatske imat će negativan prirodni priraštaj (—1,3 promila). Diferencijacija prema tipu naselja bit će i dalje izrazita; u gradskoj skupini smanjenje prirodnog priraštaja bit će blago, mješovita će sredinom devedesetih imati negativne vrijednosti, a seoska višestruko povećanje negativnih vrijednosti (11,2‰ godine 2000).

primljeno rujna 1986.

uvod

—> U poslijeratnom razdoblju, a posebice u posljednjih dvadesetak godina, u populacijskoj problematici SR Hrvatske do punog su izražaja došla tri procesa: snažan ruralni eksodus i koncentracija stanovništva u gradovima, odlazak na rad u inozemstvo (razmjerno najveći broj gledano u jugoslavenskim okvirima), te permanentno smanjenje prirodnog priraštaja. To su, manje-više, zakonite pojave u razvoju nekog društva, ali je

posebnost i nepovoljnost u tome što se događaju brže i jače nego što naše društvo može podnositi bez većih poremećaja i trajnijih posljedica. Ova tvrdnja nalazi uporište posebice u prirodnom kretanju stanovništva, kojega nepovoljan tok implicira krupne i očite neskladnosti u općoj društvenoj reprodukciji.

Stanovništvo SR Hrvatske ušlo je u razdoblje krupnih poremećaja u reprodukciji stanovništva. Spali smo na nisku vrijednost stope reprodukcije, inače karakterističnu za razvijene zemlje, osjetno prije nego što smo dostigli stupanj društveno-gospodarskog razvitka koji bi, sudeći po stanovitim razvojnim »zakonitostima«, bio prikladan ovakvoj demografskoj dinamici.

Poremećaj u prirodnom kretanju stanovništva, očitovan prije svega u smanjenju stope nataliteta na prostoru SR Hrvatske, započeo je već na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Smanjenje nataliteta nastavlja se i poslije da bi se osjetno ubrzalo nakon kratkoga kompenzacijskog razdoblja po svršetku drugoga svjetskog rata. Valja imati na umu da je područje SR Hrvatske, u usporedbi s ostalim republikama, imalo najveće gubitke stanovništva u drugome svjetskom ratu. Navedeni činiooci, uz još neke među kojima se ističu unutrašnja i vanjska migracija, promjena odnosa prema željenom broju djece u obitelji, te grupa činilaca iz socijalno-ekonomske domene, uzrok su vrlo niskoga prirodnog priraštaja, dostatnog tek za nužnu populacijsku obnovu.

Očigledno i populacija SR Hrvatske prolazi kroz zakonitosti demografskog preobražaja suvremenog svijeta, ali ima i neke svoje osobitosti. Mnogi činiooci uzdrmali su i ubrzano preinačili »prirodnu« demografsku preobrazbu, tako da se danas stanovništvo SR Hrvatske nalazi u fazi rane posttranzicije, koja inače obilježava stanovništvo razvijenih zemalja. U razvijenim zemljama, koje se sada nalaze u toj fazi, proces demografske tranzicije tekao je mnogo sporije i prirodnije. Suprotan je slučaj u Hrvatskoj, gdje su se u četrdeset godina na planu demografskog razvitka dogodile takve promjene za kakve je, primjerice u Francuskoj, trebalo stoljeće i pol. Samo je po sebi razumljivo da je to moralo ostaviti nepovoljne posljedice, među kojima niski i opadajući prirodni priraštaj stanovništva. Nepovoljne posljedice niskoga i opadajućeg prirodnog priraštaja ogledaju se, prije svega, u slabom porastu ukupnog stanovništva, te u ubrzanom starenju, na koje, osim smanjenja nataliteta, utječe i produženo trajanje života. Danas je stanovništvo SR Hrvatske na pragu »duboke demografske starosti«. Nedvojbeno je da poremećena dobna struktura stanovništva s trendom daljnjeg pogoršanja implicira krupne društveno-gospodarske, psihološke, političke i druge nepovoljne učinke. Ulazak populacije SR Hrvatske u posljednju fazu starenja znači, pored ostalog, da će pomlađivanje teći vrlo sporo i da će zahtijevati duhovni i materijalni napor cijele zajednice.

Prostor SR Hrvatske nije po demografskim obilježjima homogen prostor, kao uostalom ni po mnogim drugim obilježjima. Iz prirodno-geografske i društveno-gospodarske različitosti prostora proizlazi i izrazita diferencijacija demografskih karakteristika, od gustoće naseljenosti, preko strukture, do prirodnog kretanja stanovništva. Danas je demografska recesija, za koju se može ustvrditi da je plod dugotrajnog pada nataliteta i iseljavanja (mladog) stanovništva, zahvatila tri četvrtine prostora i pola stanovništva SR Hrvatske.

U istraživanju i analiziranju demografskih procesa nameće se potreba takva pristupa koji će imati u vidu povezanost promjena u stanovništvu i segmenta životnog okoliša definiranog prema nekom kriteriju (npr. prostorna diferencijacija stanovništva, ti. naselja i naseljenosti). Prirodno

kretanje stanovništva čest je predmet stručnog interesa, ali se pažnja uglavnom usmjerava na populacije većih teritorija, republike i pokrajine. Rađene su i analize na razini općina, ali su vrlo rijetki podaci o naseljima koja su razvrstana i grupirana po nekom kriteriju. A upravo takva prostorna diferencijacija nekog procesa ima dragocjenu znanstvenu i praktičnu vrijednost, jer se dublje mogu uočiti temeljna obilježja inače često »zamađljena« općim kretanjem.

Spoznaja o značenju prostorne diferencijacije promatranog procesa, a posebice dosadašnja saznanja o njoj, bili su poticaj pri izboru teme i determinirali su i cilj ovoga rada: utvrditi i kvantificirati razlike, promjene i tendencije nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja stanovništva gradskih, mješovitih i seoskih naselja SR Hrvatske u razdoblju od 1963. do 1984. Osim toga pokušalo se odgovoriti na pitanje koje se samo po sebi nametnulo: Kakvi se trendovi očekuju do kraja stoljeća? Namjera je bila da se egzaktnim pokazateljima potkrijepe dosadašnja saznanja i potakne zanimanje za dublja istraživanja prirodnog kretanja stanovništva.

metodološke osnove i problemi

Realizaciji postavljenog cilja nužno je prethodilo razjašnjenje nekih metodoloških i teorijskih dilema. Ovdje su izneseni samo krupniji problemi i važnije napomene, koliko radi boljeg razumijevanja analizirane materije toliko i zbog pomoći onima koji će ubuduće istraživački interes usmjeriti na istu problematiku.

1) Razdoblje promatranja 1963–1984. određeno je po raspoloživim podacima za vremensku seriju; na nivou naselja natalitet stanovništva obrađuje se od 1961, a mortalitet od 1963.

2) U tom razmjerno dugom razdoblju dolazilo je često do promjena, bilo da su pojedina naselja ili njihovi dijelovi pripajani nekome drugom naselju, bilo da su se izdvajanjem formirala nova samostalna naselja, ili su se naselja »pomicala« iz jedne u drugu skupinu (tip) naselja zbog promjene u broju i strukturi stanovništva. Zbog toga je bilo nužno poništiti utjecaj promjena, tj. učvrstiti skup naselja na jednu godinu u vremenskoj seriji; za uporišnu godinu uzeta je 1971. Za naselja koja su ušla u osnovni skup, a nema ih u spisku ranijih ili kasnijih godina, podaci su aproksimirani na temelju odnosa broja stanovnika (prema popisu 1971) u takvu naselju i naselja kojemu su prije pripadali ili su poslije pripojeni.

3) Poseban problem pojavljuje se pri razgraničenju i grupiranju naselja. Sve donedavna u našoj statistici distingvirana su naselja na osnovi usvojene sheme Miloša Macure. Međutim, u popisu 1981. naselja su diferencirana na gradska i ostala na osnovi tzv. pravnog kriterija, prema kojem su gradska naselja ona koja su takvima proglašena službenim aktom, ali bez jedinstvenoga zajedničkog mjerila. Stručna mišljenja i iskustva u dosadašnjim demografskim analizama, u kojima je uobičajena klasična shema, pripomogli su razrješavanju dvojbe oko izbora; odabrana je klasična (Macurina) podjela stanovništva po naseljima, tj. formirane su tri grupe naselja: gradska, mješovita i seoska.

4) Tipizacija naselja te raspodjela stanovništva i vitalnih događaja odnosi se na naselje boravka, tj. mjesto stanovanja. Za vitalne događaje rođenja pod »naseljem boravka« smatra se mjesto u kojem je stalno nastanjena majka živorođenog djeteta, a kod umiranja mjesto (naselje) u kojem je umrla osoba bila stalno nastanjena.

5) Prema metodologiji vitalne statistike djeca naših državljana rođena u inozemstvu ulaze u ukupan broj rođenih one općine u kojoj je stalno pre-

bivalište majke, ali se umjesto naselja upisuje zemlja u kojoj je dijete rođeno. Isto je i u slučaju naših državljana umrlih u inozemstvu; oni ulaze u skup umrlih općine u kojoj su imali stalno mjesto boravka, ali umjesto naselja upisuje se zemlja događaja. Uz pretpostavku manje-više homogenog fertiliteta u kontingentu vanjskih migranata, te na osnovi nekih podataka iz popisa stanovništva, kao i temeljnih spoznaja o našoj vanjskoj migraciji došlo se do sljedeće razdiobe vanjskih migranata po kriteriju tipa naselja boravka: »gradska« 35%, »mješovita« 13% i »seoska« 52%. Istim omjerom svaka skupina naselja sudjeluje u inozemnim vitalnim događajima za svaku pojedinu godinu.

6) Broj stanovnika sredinom godine korigiran je popisnim podacima. To je bilo moguće zbog činjenice da se stope računaju za prošla međupopisna razdoblja (1961–1971–1981) za koja je poznato stvarno kretanje ukupnog stanovništva po naseljima (kao rezultat mehaničkoga i prirodnog kretanja).

7) Prognoza prirodnog priraštaja temelji se na ekstrapolaciji trenda. Međutim, proračun je korigiran teorijskim i praktičnim spoznajama o dinamičkim i strukturnim obilježjima populacije SR Hrvatske. Na osnovi toga nešto su ublažene kosine trenda, tj. intenzitet promjena. Prognoza je dana samo za istaknutije godine: 1991, 1995. i 2000.

8) »Objektivnu« teškoću predstavljala je činjenica da se analizirani demografski procesi zbivaju u 6.666 naselja (prema spisku iz 1971), među kojima su 102 gradska, 760 mješovitih i 5.804 seoska, kao i to da je u promatranom razdoblju došlo do krupnih promjena u ukupnom broju stanovnika pojedinih grupa naselja. Gradsku i seosku skupinu obilježava izrazito divergentno kretanje:¹⁾

Godina	Broj stanovnika			
	Ukupno SRH	Naselja		
		gradska	mješovita	seoska
1963	4,224.000	1,458.500	695.360	2,070.140
1984	4,640.000	2,285.000	743.000	1,612.000
Indeks $\frac{1984}{1963}$	109,8	156,6	106,9	77,9

9) Najveće teškoće u radu bile su vezane uz statističke podatke, tj. za nemogućnost njihove strojne obrade. Naime, tek za nekoliko posljednjih godina podaci su pohranjeni na magnetskim vrpcama, a i ovi su gotovo nepotreblijvi jer se rad temelji na konzistentnom svođenju administrativno-teritorijalnih promjena na uporišnu godinu. Zbog toga je bilo nužno obraditi čitav postupak agregiranja brojnih jediničnih (naseljskih) podataka u tri skupine (G, M, S), a za to je bilo potrebno dosta vremena i truda.

notalitet

Neposredno nakon drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je nastupilo razdoblje naglog porasta nataliteta, što je inače opća demografska pojava

1) Podaci o kretanju ukupnog stanovništva gradskih naselja ne mogu poslužiti za kvantificiranje stupnja urbanizacije, jer je jedna od osnovnih komponenti — pretvaranje seoskog i mješovitog naselja u gradsko — namjerno izbjegnuta. Svođenjem na uporišnu godinu sva naselja imaju u svem razdoblju status kakav su imala 1971.

u područjima zahvaćenim ratnim stradanjima. Broj živorođene djece iznosio je između 80 i 95 tisuća na godinu, a najviše ih je bilo 1950, i to 95.560. U Hrvatskoj je djelovanje tzv. kompenzacijskog faktora bilo vrlo kratko, do 1952–1953, da bi poslije toga nastupilo razdoblje bržeg smanjenja nataliteta koji je nastavak tendencije uočene već u predratnim godinama. U 1984. bilo je 64.909 živorođenih, što je u odnosu na najplodniju poratnu godinu smanjenje od 30.651 ili 32,1%.

U promatranom razdoblju kretanje ukupnog broja živorođene djece obilježeno je trendom smanjenja i osjetnim godišnjim oscilacijama. Smanjenje je bilo posebno izrazito u razdoblju 1968–1971 (tablica 1). To je vrijeme kada su pripadnici tzv. »krnje« generacije, rođene u ratu, masovnije ulazili u brak i postajali roditelji. Razlozi brzog smanjenja nataliteta u SR Hrvatskoj brojni su i raznovrsniji: ubrzani ekonomski razvoj i društveni preobražaj i s njima povezane krupne promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva (ubrzana deagrarizacija i urbanizacija), porast kulturnoga i obrazovnog nivoa, drukčiji položaj žene u društvu, novi odnos prema broju djece i planiranju obitelji, itd.

Može se postaviti pitanje: Kakve su promjene nastale u podgrupama opće populacije, tj. u stanovništvu gradskih, mješovitih i seoskih naselja? Početkom promatranog razdoblja seoska populacija imala je najveći broj živorođene djece. Postupno su se odnosi mijenjali: gradska naselja bilježe

Tablica 1

Živorodeni u gradskim (G), mješovitim (M) i seoskim (S) naseljima SR Hrvatske u razdoblju 1963–1984.

Godina	Broj živorođenih				Opća stopa (živorođeni) na 1000 stanovnika			
	Ukupno SRH	Naselja			SRH	Naselja		
		gradska	mješovita	seoska		gradska	mješovita	seoska
1	2	3	4	5	6	7	8	
1963	69 878	22 943	12 290	34 645	16,5	15,7	17,7	16,7
1964	68 873	24 436	11 938	32 499	16,2	16,3	17,1	15,9
1965	71 186	27 222	11 966	31 998	16,6	17,6	17,0	15,8
1966	71 325	28 550	12 185	30 590	16,5	18,0	17,3	15,2
1967	67 103	27 851	11 186	28 086	15,5	17,0	15,7	14,1
1968	65 429	27 611	10 708	27 110	15,0	16,4	15,0	13,9
1969	63 635	28 589	10 032	25 014	14,5	16,6	14,1	12,9
1970	61 103	28 666	9 702	22 735	13,9	16,2	13,6	11,9
1971	64 891	31 090	9 986	23 815	14,6	17,1	13,9	12,6
1972	66 035	32 402	10 298	23 335	14,8	17,5	14,3	12,5
1973	67 389	33 197	10 386	23 806	15,1	17,5	14,4	12,8
1974	67 251	33 770	10 388	23 093	15,0	17,5	14,4	12,6
1975	67 016	34 069	10 550	22 397	14,8	17,3	14,6	12,3
1976	67 054	35 190	10 508	21 356	14,8	17,6	14,4	11,9
1977	68 035	36 829	10 331	20 875	14,9	18,0	14,2	11,8
1978	68 704	37 925	10 639	20 140	15,0	18,2	14,5	11,5
1979	69 229	38 663	10 706	19 860	15,1	18,3	14,6	11,5
1980	68 220	38 737	10 705	18 778	14,9	18,0	14,5	11,0
1981	67 455	37 510	10 598	19 347	14,6	17,2	14,4	11,5
1982	66 737	36 647	10 759	19 331	14,5	16,5	14,5	11,6
1983	65 598	36 229	10 517	18 852	14,2	16,1	14,2	11,5
1984	64 909	35 904	10 511	18 494	14,0	15,7	14,2	11,5

povećanje (do početka osamdesetih godina), a mješovita i seoska smanjenje broja živorođenih.

Gledajući prvu i posljednju godinu može se uočiti da je godišnji broj živorođenih u SR Hrvatskoj smanjen za 4.969 ili 7,1%, dok je istovremeno u gradskim naseljima povećan za 12.961 ili 56,5%, u mješovitim smanjen za 1.779 ili 14,5%, te u seoskoj skupini smanjen za 16.151 ili 46,6% (tablica 1). U vezi s time, krajem razdoblja (1984) došlo je i do promjene udjela u ukupnoj masi živorođenih: na gradsku skupinu odnosi se 55,3% (prema 32,8% 1963), na seosku 28,5 (prema 49,6% u 1963), te na mješovitu skupinu 16,2% (prema 17,6%). U vremenskoj seriji ističu se dvije godine: 1968, u kojoj je broj živorođene djece veći u gradskoj nego u seoskoj populaciji, te 1974, kada je u gradskoj populaciji bilo više živorođenih nego u obje druge skupine zajedno.

Opća stopa nataliteta pokazuje da je u nešto više od dvije decenije u SR Hrvatskoj osjetno smanjena razina nataliteta: od 16,5 na 14,0 promila (indeks 84,8 ili prosječno 0,69% na godinu). S obzirom na uobičajenu ljestvicu općih stopa nataliteta (niski, manje od 16 promila), može se konstatirati da je već 1967. SR Hrvatska postala niskonatalitetno područje. Početkom razdoblja bile su razmjerno male razlike u razini nataliteta među promatranim skupinama naselja, odnosno vrlo mala odstupanja od prosječnih vrijednosti (tablica 1, slika 1). Razlika između najniže stope (nalazi se u gradskoj skupini) i najviše (u mješovitoj skupini) iznosila je svega dva poena. U 1980. razlika je tri i pol puta veća i iznosi sedam poena (najviša je stopa u gradskoj skupini – 18,0, a najmanja u seoskoj – 11,0). Dakle, može se konstatirati da je u promatranom razdoblju došlo do jačeg diferenciranja razine nataliteta između gradskih, mješovitih i seoskih naselja.

U gradskoj je skupini razina nataliteta rasla i dosegla najveće vrijednosti 1979. godine: 18,3 promila, da bi otad opadala i na kraju imala iste vrijednosti kao i na početku razdoblja (15,7 promila). Za mješovita naselja (smanjenje od 17,7 na 14,2 promila, indeks 80,2) može se konstatirati da prate prosječne vrijednosti i obilježja (slika 1), a to se i očekivalo s obzirom na »mješoviti« karakter ove skupine naselja. Seoska populacija bilježi najveće smanjenje stope: od 16,7 na 11,5 (indeks 68,9 ili prosječno 1,4% na godinu).

Razloge diferenciranog kretanja razine nataliteta, promatrano s aspekta »tipa naselja boravka«, prije svega treba tražiti u snažnoj migraciji stanovništva na relaciji selo-grad. Pri tome treba imati u vidu da su u transferu sudjelovale pretežno mlade i reproduktivne skupine seoskog stanovništva.

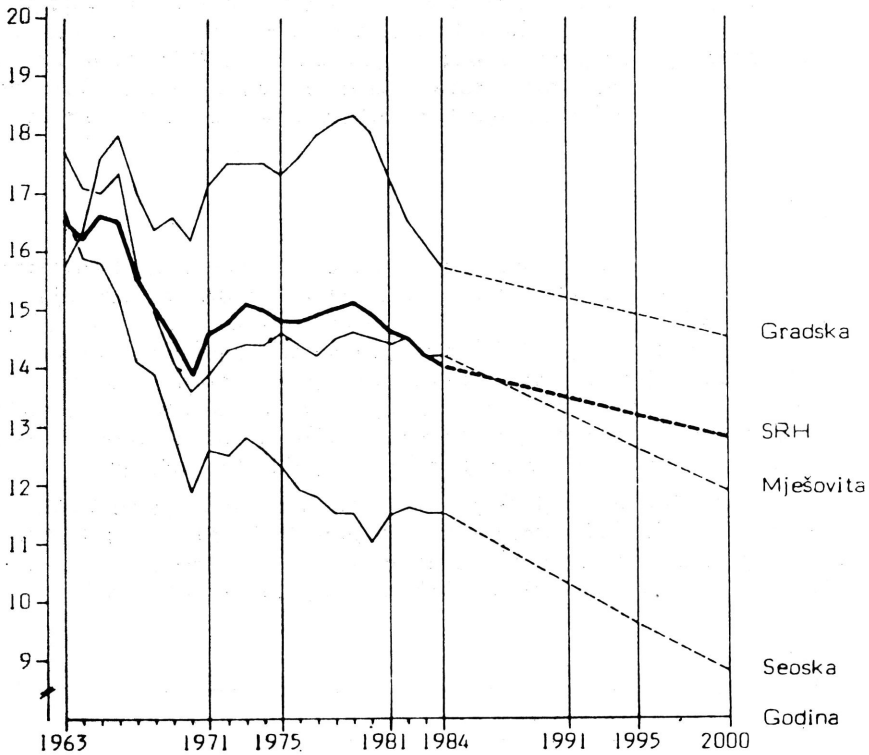
Na temelju iznesenog može se konstatirati da je u promatranom razdoblju primat u natalitetu seoska populacija nepovratno prepustila gradskoj, koja godišnje bilježi dvostruko veći broj živorođene djece nego seoska. Podatak mora još više zabrinuti ako se ima u vidu da se ionako skroman broj živorođenih odnosi na 5.804 seoska naselja. Zadnjih pet godina u seoskoj skupini bilo je u prosjeku 18.500 živorođenih, a to znači da je prosječno selo (290 stanovnika prema popisu 1981) imalo godišnje samo 3,2 živorođene djece.

Kako će se ubuduće kretati natalitet? Realno je očekivati nastavak dosadašnjih tendencija. Naime, kada u fertilnu dob uđu generacije rođene krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina (malobrojne su jer su to generacije čiji roditelji pripadaju ratnoj, »krnjnoj«, generaciji rođenih) ukupan broj rođenja osjetnije će se smanjiti, jasno uz pretpostavku da

Slika 1

Natalitet stanovništva SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984. i prognoza do godine 2000. Prema tipu naselja boravka (Grupirano po tipu naselja prema popisu 1971)

Broj živorođenih
na 1 000 stanovnika

se neće bitnije promijeniti broj rođenja po jednoj fertilnoj ženi.²⁾ Do godine 2000. može se očekivati sljedeće kretanje opće stope nataliteta:

Godina	SRH	Naselja		
		gradska	mješovita	seoska
1984	14,0	15,7	14,2	11,5
1991	13,5	15,2	13,2	10,3
1995	13,2	14,9	12,6	9,6
2000	12,8	14,5	11,9	8,8
Indeks $\frac{2000}{1984}$	91,4	92,4	83,8	76,5

Razina nataliteta opće populacije smanjivat će se i ubuduće, ali nešto slabijim intenzitetom nego u promatranom razdoblju. Najveće smanjenje opće stope nataliteta očekuje se u seoskoj skupini, a pad će biti nešto

2) U SR Hrvatskoj svaka žena u fertilnoj dobi u prosjeku rađa oko 1,9 djece, a za jednostavnu reprodukciju bilo bi potrebno oko 2,15 djece. Budući da je jedan dio brakova sterilan, a neke se žene i ne udaju, bilo bi potrebno da skupina žena koje rađaju rodi u prosjeku 2,5 djece. Očito je da populacijska i opća politika moraju usmjeriti akciju u pravcu stimuliranja rađanja trećeg djeteta.

brži nego u bazičnom razdoblju. Mješovita naselja imat će nešto jače smanjenje od prosječnoga, odnosno, lagano će se priklanjati trendu seoske skupine (slika 1). Najblaže smanjenje očekuje se u gradskoj populaciji, koja će ubuduće još više ponderirati prosječno kretanje, jer će porasti i njen udio u ukupnoj populaciji i masi živorođenih (godine 2000. udio stanovništva gradskih naselja, utvrđenih prema spisku naselja iz 1971, u ukupnoj populaciji iznosit će oko 62%). Različiti intenzitet promjena, razumije se, odrazit će se i na udio pojedinih skupina u ukupnom broju živorođenih: na gradsku skupinu odnosit će se 70%, na mješovitu 15% i na seosku 15%. Dakle, može se zaključiti da će se i ubuduće zadržati negativan trend nataliteta i intenzivna diferencijacija prema tipu naselja boravka.

mortalitet

U poslijeratnom razdoblju promjena broja umrlih osoba u SR Hrvatskoj ima karakteristike valovitog kretanja: uzlaz-pad-uzlaz. U razdoblju do 1953. umiralo je godišnje između 45 i 50 tisuća osoba. U idućem razdoblju od petnaest godina (do 1968), smanjuje se broj umrlih na oko 40.000. Od 1968. pak broj umrlih raste da bi posljednjih godina dosegao najveće iznose u cijelom poslijeratnom razdoblju. Ovakvo kretanje mortaliteta uzrokovano je povezanim djelovanjem bioloških i socijalno-ekonomskih činilaca, čiji je utjecaj teško razgraničiti i pojedinačno ocijeniti.

Od 1963. do 1984. godišnji ukupni broj umrlih porastao je za 15.572 ili 40,3% (tablica 2). Opća stopa smrtnosti porasla je od 9,1 na 11,7 (indeks 128,6 ili u prosjeku 1,3% na godinu). Prosječna opća stopa iznosi 10,3, a to je vrijednost karakteristična za razvijene evropske zemlje.

Tablica 2

Umrli u gradskim, mješovitim i seoskim naseljima SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984.

Godina	Broj umrlih				Broj osoba (umrlih) na 1000 stanovnika			
	Naselja				Naselja			
	SRH	gradska	mješovita	seoska	SRH	gradska	mješovita	seoska
	1	2	3	4	5	6	7	8
1964	25 860	12 019	4 915	8 926	9,1	8,0	7,0	4,4
1965	31 250	14 940	5 541	10 769	7,3	9,7	7,8	5,3
1966	33 384	16 183	6 078	11 123	7,7	10,2	8,7	5,5
1967	25 722	14 742	4 444	6 526	6,0	9,0	6,2	3,2
1968	21 709	13 612	3 790	4 307	4,9	8,1	5,3	2,2
1969	16 791	13 361	2 500	930	3,8	7,8	3,5	0,5
1970	16 955	13 947	2 590	418	3,9	7,9	3,6	0,3
1971	20 013	16 234	2 634	1 145	4,5	8,9	3,6	0,6
1972	18 154	16 104	2 766	-716	4,1	8,7	3,8	-0,3
1973	21 709	17 173	2 062	1 474	4,9	9,0	4,2	0,8
1974	22 301	17 838	3 138	1 325	5,0	9,2	4,4	0,7
1975	21 376	17 724	3 313	339	4,7	9,0	4,6	0,2
1976	21 980	18 737	3 185	58	4,9	9,4	4,3	0,0
1977	22 879	20 189	3 082	-392	5,0	9,9	4,3	-0,2
1978	19 989	19 931	2 805	-2 747	4,4	9,5	3,8	-1,5
1979	20 803	20 854	3 046	-3 097	4,5	9,9	4,2	-1,8
1980	18 120	20 219	2 656	-4 755	4,0	9,4	3,6	-2,8
1981	16 035	17 935	2 283	-4 183	3,5	8,2	3,1	-2,5
1982	15 967	17 142	2 767	-3 942	3,5	7,7	3,7	-2,4
1983	10 451	15 289	1 576	-6 414	2,3	6,8	2,1	-3,9
1984	10 740	14 822	1 802	-5 884	2,3	6,5	2,5	-3,6

Kakvo je kretanje mortaliteta u populaciji gradskih, mješovitih i seoskih naselja? Broj umrlih osoba rastao je u sve tri skupine, a pri tome je zabilježen različiti intenzitet. Gradska skupina ima najveći porast broja umrlih, slijedi mješovita skupina, dok je u seoskoj populaciji zabilježen najmanji porast. Na ovakvo kretanje apsolutnog broja umrlih, izravno su utjecale promjene broja ukupnog stanovništva (indeks: gradska 156,6, mješovita 106,9 i seoska 77,9).

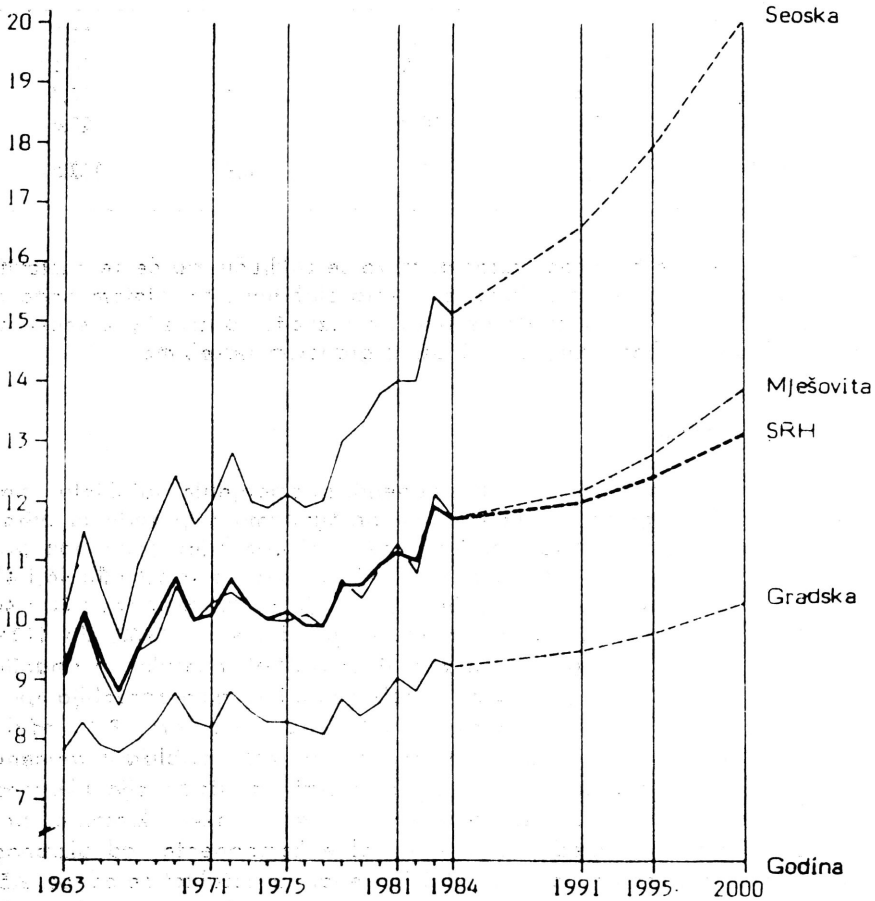
Diferenciranost mortaliteta između skupina naselja jasno oslikava opća stopa mortaliteta.³⁾ U svem promatranom razdoblju seoska skupina ima osjetno višu razinu mortaliteta nego opća populacija; opća stopa smrtnosti porasla je za polovinu (indeks 149,5) postupno se udaljavajući od prosječnih vrijednosti (tablica 2, slika 2). Stanovništvo

Slika 2

Mortalitet stanovništva SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984. i prognoza do godine 2000. prema tipu naselja boravka

(Grupirano po tipu naselja prema popisu 1971)

Broj umrlih
na 1000 stanovnika

3) Zbog razlika u dobnoj strukturi među raznim populacijama, ona (stopa) nije prikladan pokazatelj za komparaciju razine smrtnosti. Međutim, u ovom slučaju, kako se radi o uspoređivanju podskupova jedne populacije, slabosti opće stope postale su njezine prednosti jer uzimaju i druge demografske procese (primjerice kretanje broja stanovnika). Osim toga, da se i htjelo isključiti utjecaj dobne strukture na razini mortaliteta, to ne bi bilo moguće jer raspoloživi podaci ne daju osnovu za izračunavanje standardizirane stope mortaliteta.

mješovitih naselja bilježi gotovo isto kretanje razine smrtnosti (indeks 127,2) kao i opća populacija. Gradska populacija ima među promatranim skupinama najslabiji porast razine mortaliteta (indeks 117,9).

Razlika u stopi mortaliteta između gradske i seoske populacije, koja je u početku iznosila 2,2 poena, porasla je do kraja na 5,9 poena, dakle za nešto više od dva i pol puta. Grafikon (slika 2) zorno pokazuje da se ovo povećanje može pripisati osjetnom porastu razine smrtnosti seoske skupine u zadnjih deset godina. Razloge tome treba tražiti u činjenici da su u tom razdoblju došle do punog izražaja negativne konzekvencije nekih suvremenih demografskih procesa (ruralnog eksodusa, starenja stanovništva itd.).

Kakvo će kretanje mortaliteta biti ubuduće? Može se očekivati nastavak dosadašnjih tendencija, tj. porast razine mortaliteta, pod utjecajem nedovoljne biološke obnove i starenja stanovništva. Do godine 2000. može se očekivati slijedeće kretanje opće stope mortaliteta:

Godina	SRH	N a s e l j a		
		gradska	mješovita	seoska
1984	11,7	9,2	11,7	15,1
1991	12,0	9,5	12,2	16,6
1995	12,4	9,8	12,8	17,9
2000	13,1	10,3	13,9	20,0
Indeks $\frac{2000}{1984}$	112,0	111,9	118,8	132,5

Dakle, što se tiče budućeg kretanja, može se zaključiti da će se nastaviti trend porasta razine mortaliteta, ali nešto slabijim intenzitetom nego u promatranom razdoblju, te da će biti vrlo različit: najizrazitiji u seoskim, nešto slabiji u mješovitim, a najblaži u gradskim naseljima.

prirodni priraštaj

Divergentno kretanje osnovnih komponenti, tj. smanjenje nataliteta i porast mortaliteta, rezultiralo je krupnim promjenama u prirodnom priraštaju stanovništva SR Hrvatske. Apsolutni broj godišnjeg prirodnog priraštaja bio je najveći u prvoj poratnoj dekadi i kretao se između 46 i 48 tisuća. Nakon toga prirodni se priraštaj smanjuje i kreće između 30 i 40 tisuća na godinu. U analiziranom razdoblju, dakle od 1963. do 1984, apsolutni broj prirodnog priraštaja u SR Hrvatskoj trostruko se smanjio i to od 31.281 na 10.740 (indeks 34,3) (tablica 3). Početkom razdoblja opća stopa prirodnog priraštaja iznosila je 7,4 a na kraju samo 2,3 (indeks 31,1). Očito je da se populacija SR Hrvatske ubrzano približava vremenu kada se prirodnim putem neće moći osigurati niti stagnacija ukupnog broja stanovnika. Može se reći da su na ovakvo kretanje prirodnog priraštaja podjednako utjecale obje komponente; od ukupnog smanjenja prirodnog priraštaja, od 5,1 poena, na natalitet se odnosi 2,5, a na mortalitet 2,6 poena (slika 3). Konstatirati je da prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske ima obilježje tipično za razvijene i niskonatalitetne evropske zemlje. Specifičnost naše populacije jest u tome što se uočene vrijednosti (14–15‰ nataliteta i oko 10‰ mortaliteta) ne stabiliziraju već nastavljaju dosadašnje tendencije, a to će, pak, dovesti u pitanje biološku reprodukciju, a time i optimalni razvitak SR Hrvatske.

Tablica 3

Prirodni priraštaj u gradskim, mješovitim i seoskim naseljima SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984.

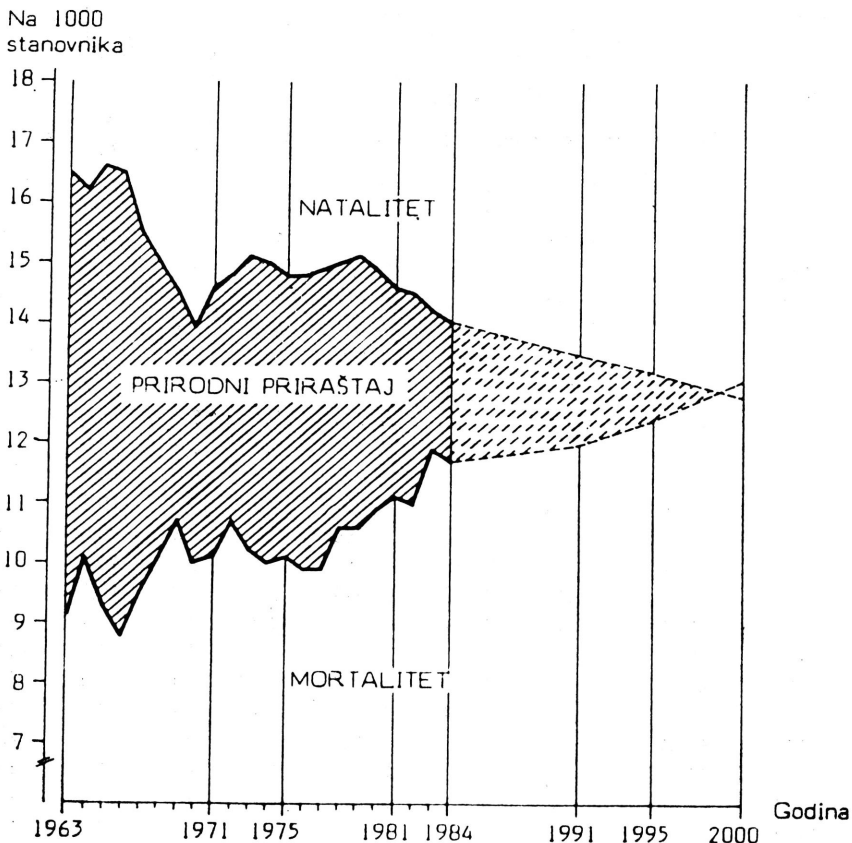
Godina	Prirodni priraštaj (apsolutno)				Opća stopa (pp na 1000 stanovnika)			
	Naselja				SRH	grad- ska	mješo- vita	seoska
	SRH	gradska	mješovita	seoska				
	1	2	3	4	5	6	7	8
1963	38 597	11 314	6 427	20 856	9,1	7,8	9,2	10,1
1964	43 013	12 417	7 023	23 573	10,1	8,3	10,1	11,5
1965	39 936	12 282	6 425	21 229	9,3	7,9	9,2	10,5
1966	37 941	12 367	6 107	19 467	8,8	7,8	8,6	9,7
1967	41 381	13 109	6 722	21 550	9,5	8,0	9,5	10,9
1968	43 720	13 999	6 918	22 803	10,1	8,3	9,7	11,7
1969	46 844	15 228	7 532	24 084	10,7	8,8	10,6	12,4
1970	44 148	14 719	7 112	22 317	10,0	8,3	10,0	11,6
1971	44 878	14 856	7 352	22 670	10,1	8,2	10,3	12,0
1973	45 680	16 024	7 324	22 332	10,2	8,5	10,2	12,0
1974	44 950	15 932	7 250	21 768	10,0	8,3	10,0	11,9
1975	45 640	16 345	7 237	22 058	10,1	8,3	10,0	12,1
1976	45 074	16 453	7 323	21 298	9,9	8,2	10,1	11,9
1977	45 156	16 640	7 249	21 267	9,9	8,1	9,9	12,0
1978	48 715	17 994	7 834	22 887	10,6	8,7	10,7	13,0
1979	48 426	17 809	7 660	22 957	10,6	8,4	10,4	13,3
1980	50 100	18 518	8 049	23 533	10,9	8,6	10,9	13,8
1981	51 420	19 575	8 315	23 530	11,1	9,0	11,3	14,0
1982	50 770	19 505	7 992	23 273	11,0	8,8	10,8	14,0
1983	55 147	20 940	8 941	25 226	11,9	9,3	12,1	15,4
1984	54 169	21 082	8 709	24 378	11,7	9,2	11,7	15,1

U tako nepovoljnom kretanju prirodnog priraštaja posebno značenje dobiva sagledavanje stupnja diferencijacije između stanovništva gradskih, mješovitih i seoskih naselja. Gradsku skupinu obilježava uzlazno-silazno kretanje (tablica 3, slika 4); na početku razdoblja ostvarivala je 37,2% ukupnog prirodnog priraštaja, a na kraju više od 90% nadoknađujući i manjak nastao negativnim kretanjem (prirodnim padom) u seoskoj populaciji. Kretanje apsolutnoga prirodnog priraštaja u mješovitim naseljima slično je prosječnom, što znači da se broj smanjuje, ali je još uvijek pozitivan. U seoskoj skupini dogodile su se najintenzivnije, može se reći prijelomne promjene u prirodnom priraštaju.

U promatranom razdoblju razina prirodnog priraštaja smanjila se u svim skupinama, ali s osjetnim razlikama u intenzitetu promjene. Gradska populacija, unatoč apsolutnom porastu prirodnog priraštaja, bilježi smanjenje razine i to od 7,9 na 6,5 promila (indeks 82,3). Očito je da povećanje gradske populacije u promatranom razdoblju (indeks 156,6) nije rezultiralo i adekvatnim povećanjem razine prirodnog priraštaja; zabrinjava, međutim, osjetno smanjenje stope u zadnjih nekoliko godina (indeks 1984/1979. iznosi 65,7), što se zbog pondera gradske skupine izravno odražava na opće (prosječno) kretanje. Stopa priraštaja u skupini mješovitih naselja smanjena je sa 8,5 na 2,5 (indeks 29,4), što je gotovo jednako kretanju stope u široj populaciji. U seoskoj skupini smanjenje razine prirodnog priraštaja osjetno je brže od prosječnoga.

Slika 3

Prirodni priraštaj stanovništva SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984 i prognoza do godine 2000.

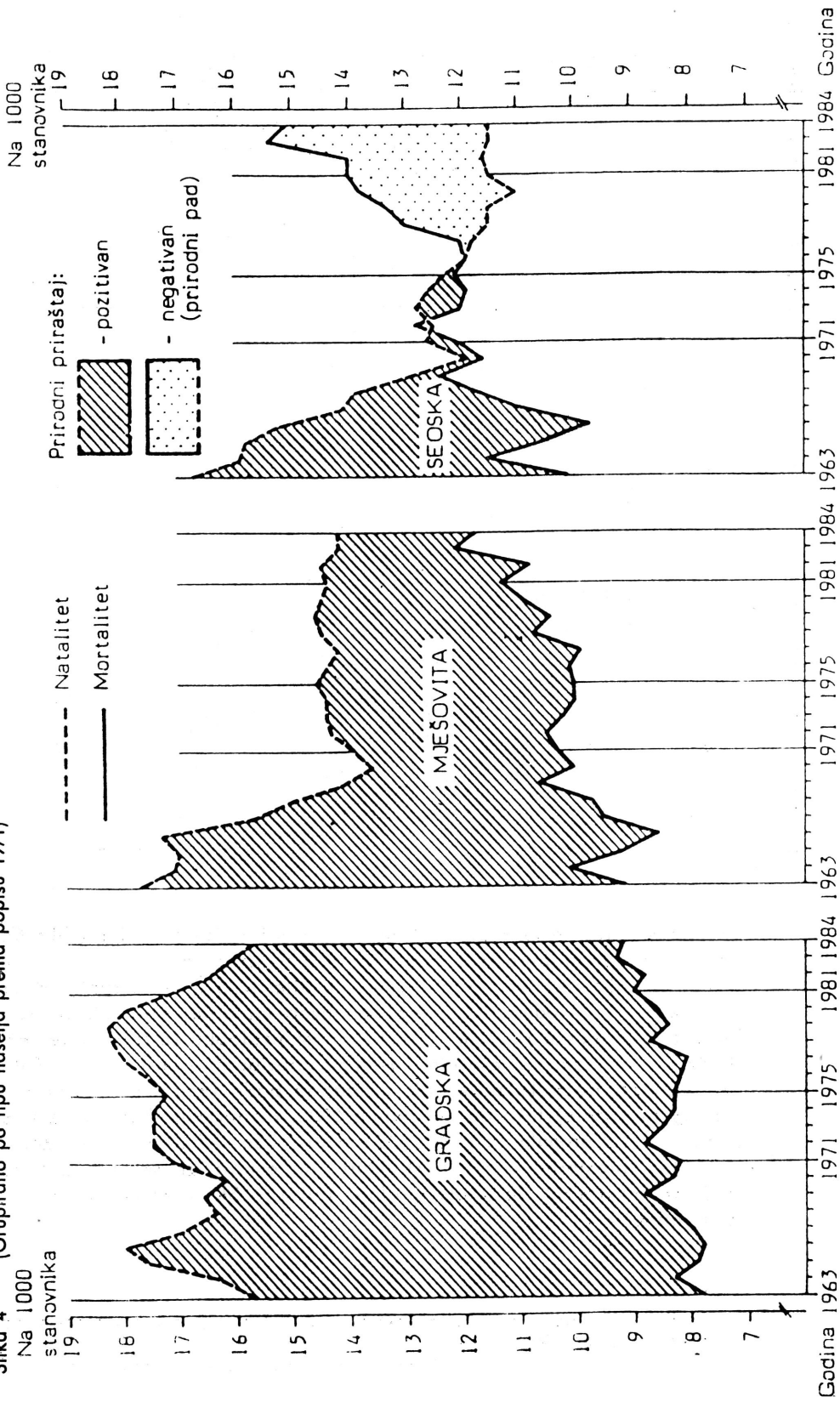
U prvih sedam godina prirodni je priraštaj smanjen sa 6,6 na 0,3 promila. Slijedi nekoliko godina pulsiranja oko nulte vrijednosti, da bi od tada stopa imala sve veće negativne vrijednosti, dostigavši - 3,6 godine 1985. Karakter promjena u prirodnom kretanju seoske populacije vrlo zorno pokazuje grafikon na slici 4.

Kakvo će kretanje biti ubuduće? Na osnovi prognoze nataliteta i mortaliteta mogu se očekivati slijedeće vrijednosti stope prirodnog priraštaja do godine 2000:

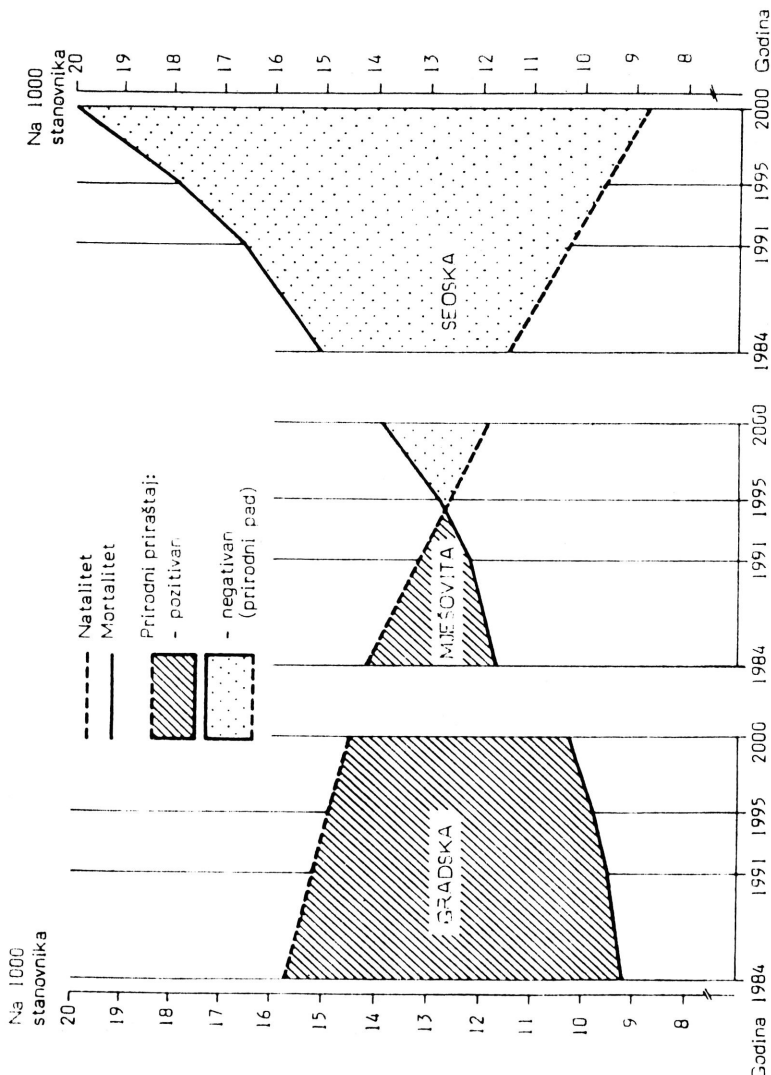
Godina	SRH	Naselja		
		gradska	mješovita	seoska
1984	2,2	6,5	2,5	- 3,6
1991	1,5	5,7	1,0	- 6,3
1995	0,8	5,1	-0,0	- 8,3
2000	-1,3	4,2	-2,0	-11,2

Očito je da će se nastaviti trend smanjenja razine prirodnog priraštaja, tako da će koncem stoljeća populacija SR Hrvatske doći na »prag« negativnog prirodnog kretanja (slika 3). Tendencije promjena po skupinama

Slika 4 Prirodni priraštaj stanovništva gradskih, mješovitih i seoskih naselja SR Hrvatske u razdoblju 1963—1984. (Grupirano po tipu naselja prema popisu 1971)

ivica nejašmić **26** prirodno kretanje stanovništva sr hrvatske prema tipu naselja boravka

naselja nastaviti će se, a proces diferencijacije još više produbiti (slika 5). Razina prirodnog priraštaja gradskog stanovništva smanjit će se, ali osjetno manje nego kod ostalih skupina. Mješovita naselja zabilježit će već sredinom devedesetih godina negativno kretanje; poprimit će obilježje poput seoske skupine u analiziranom razdoblju (moglo bi se reći da će s vremenom u mješovitim naseljima prevladati »seoski geni«). Selo će zabilježiti trostruko povećanje prirodnog pada (negativne stope prirodnog priraštaja) tako da će godine 2000. razina prirodnog priraštaja iznositi – 11,2 promila. Imajući u vidu sadašnji socijalno-ekonomski položaj sela i prostorno-naseljsku strukturu, na osnovi iznesenih podataka može se konstatirati da je dio ruralnog prostora SR Hrvatske osuđen na izumiranje.

Slika 5

Prognoza prirodnog priraštaja stanovništva gradskih, mješovitih i seoskih na Hrvatske do godine 2000.

(Grupirano pa tipu naselja prema opisu 1971)

osnovni nalazi i zaključci

Analiza je pokazala da je prema obilježju »tip naselja boravka« SR Hrvatska vrlo heterogen prostor. Istina, nije se ni očekivala izrazita homogenost, ali stupanj diferencijacije ipak iznenađuje i zabrinjava jer je prešao granicu koju društvo može podnijeti bez većih stresova.

Kretanje nataliteta obilježeno je tendencijom smanjenja i osjetnim godišnjim oscilacijama. Takvo kretanje dovelo je još prije dva desetljeća SR Hrvatsku u skup niskonatalitetnih područja. Početkom promatranog razdoblja bila je razmjerno mala razlika u razini nataliteta između gradskih, mješovitih i seoskih naselja, ali se postupno povećavala i krajem razdoblja bila višestruko veća. Mješovita skupina naselja ima karakteristike opće populacije; seoska bilježi najveće smanjenje razine nataliteta; gradsko stanovništvo postalo je nosilac bioreprodukcije i posljednjih godina ima dvostruko više živorođene djece nego seosko.

U razdoblju 1963–1984. u SR Hrvatskoj osjetno je povećana razina mortaliteta, ali različito među promatranim skupinama: najviše kod seoske skupine naselja, prosječno kod mješovite, a najmanje kod gradske.

Divergentno kretanje nataliteta i mortaliteta rezultiralo je ubrzanim smanjenjem prirodnog priraštaja, na što su podjednako utjecale obje komponente. Prirodni priraštaj smanjio se u svim skupinama, ali dosta različito: gradska ima stalno višu razinu nego opća populacija, te na kraju razdoblja bilježi vrijednosti od 6,5 promila, mješovita ima manje-više prosječne vrijednosti i tendencije, dok seoska skupina ima negativno kretanje (prirodni pad) još od sredine sedamdesetih godina. Selo je davno prestalo biti »demografski inkubator« prepustivši primat u obnovi opće populacije gradskom kontingentu. U buduću se može očekivati nastavak dosadašnjih tendencija, tj. smanjenje nataliteta, uz pretpostavku da se neće bitnije promijeniti sadašnja razina fertiliteta. Zbog nedovoljne biološke obnove i starenja populacije, nastavit će se tendencija porasta mortaliteta, ali nešto sporije nego dosad. Krajem stoljeća stanovništvo SR Hrvatske imat će negativno prirodno kretanje (prirodni pad). Diferencijacija će i dalje obilježavati prirodno kretanje gledano prema tipu naselja boravka. Gradska skupina imat će osjetno blaže smanjenje nego druge dvije; mješovita će zabilježiti negativne vrijednosti već sredinom devedesetih; selo će imati višestruki porast negativnih vrijednosti (stope), tj. još brže će »prirodnim« putem gubiti stanovništvo.

Imajući u vidu da demografske procese odlikuje stanovita sporost te da je potrebno dosta vremena da se tendencije preusmjere, može se zaključiti da su uočeni problemi teško rješivi. Da bi se ublažili predviđeni tokovi prirodnog kretanja i zadržala barem ista veličina stanovništva, dugoročno društveno planiranje (točnije populacijska politika) mora imati za cilj podizanje fertiliteta na potrebnu razinu (stimuliranjem rađanja trećeg djeteta).

Budući da se u demografskim procesima ogledaju prošla zbivanja, to znači da se i u projekciji politike društvenog razvoja moraju uvažavati sadašnji demografski činioци, pojave i tendencije, jer će u protivnom nastati štetne posljedice za ukupni društveni razvitak; smanjenje broja stanovnika i disproporcije u strukturi predstavljat će ograničenje razvoja i opće vitalnosti društva. Zbog demografske situacije u SR Hrvatskoj bio bi poželjan i ubuduće određeni priliv stanovništva iz drugih republika. Međutim, time bi se samo ublažile predviđene tendencije na općem plaski tokovi uglavnom zaustavljati u urbanim središtima SR Hrvatske. nu, dok bi se problem diferencijacije prirodnog kretanja prema tipu naselja boravka još više zaoštrio, jer je realno očekivati da će se migrant-

literatura

1. Dušan Breznik: **Kretanje, struktura i projekcija stanovništva**, Beograd, Savezni biro za poslove zapošljavanja, 1968.
2. Mladen Friganović: **Regionalne osobitosti novijega prirodnoga kretanja stanovništva Hrvatske**, Zagreb 1971, str. 27—35 (Posebno izdanje Ekonomskog pregleda: Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj).
3. Mladen Friganović: »Socijalni aspekti demografskih kretanja u SR Hrvatskoj«, **Revija za sociologiju**, Zagreb, 1975, 1—2.
4. Mladen Friganović: »Teorijski okvir i empirijski pristup demografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971—1981«, **Radovi Geografskog zavoda PMF-a**, 17—18, Zagreb, str. 21—39.
5. Jagoda Klauzer: »Populaciona politika Jugoslavije s aspekta nataliteta«, u Zborniku: **Izgradnja društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji** (Savjetovanje održano u Beogradu 1973), Beograd, Savezna konferencija SSRNJ, 1975, str. 618—628.
6. Goran Panev: »Natalitet«, **Jugoslavenski pregled**, Beograd, maj 1984, str. 171—176.
7. Alica Wertheimer-Baletić: »Nizak fertilitet, aktivno stanovništvo i zaposlenost u Hrvatskoj«, **Stanovništvo**, Beograd, 1979, 1980, 1981, br. 1—4, str. 179—187.
8. Alica Wertheimer-Baletić: **Stanovništvo SR Hrvatske — studije**, Zagreb, Skolska knjiga, 1971.

izvori

1. Tablogrami: **Rođeni i umrli po naseljima SR Hrvatske od 1963. do 1984. godine** (odjel statistike stanovništva Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb).

Natural Population Change in the SR Croatia According to Type of Residential Settlement

Summary

In the period 1963—1984 increased differentiation occurred in the natural population change in the SR Croatia, from the aspect of »type of residential settlement«. This was a marked annual oscillation in birth rate and a tendency of decrease (the average birth rate for the SR Croatia is 15.0). In the urban group of settlements the birth rate increased until 1979, then began to decrease, and at the end of the period reached the same value it had at its beginning (15.7 per thousand); mixed settlements followed the rate of the general population; and the rural group of settlements showed the greatest decrease of the general rate (index 68.9). In the period studied, the urban population has become the bearer of bioreproduction and in recent years it has had twice as many live-born children as the rural population.

The death rate has increased considerably (index 128.6, average value 10.3 per thousand). The death rate has increased most in the rural group (index 149.8), it is average in the mixed group (index 127.2) and smallest in the urban group of settlements (117.9).

Diverging changes in birth and death rate have speeded up the decrease of the natural population growth, which was only 2.3 per thousand in 1984 (index 31.1). The natural population growth decreased in all groups, but the course was different: the urban group had least change (index 82.3), the mixed group almost average values (index 29.4) and the rural group has had a negative change (natural decrease) since the mid-seventies.

The continuation of the present tendencies can be expected in future. By the end of the century the SR Croatia will have a negative population growth (—1.3 per thousand). Differentiation according to type of settlement will continue to be prominent: the urban group will have a relatively gentle population decrease, the mixed group will reach negative values in the mid-nineties, and the negative values already present in the rural

Динамика численности населения в СР Хорватии в зависимости от типа поселений

Резюме

В период 1963—1984 г. в Хорватии отмечена более сильная дифференциация естественного прироста в зависимости от »типа поселения«. В уровне рождаемости наблюдались резкие годовые колебания и отчетливо проявилась тенденция к снижению (средний уровень в СР Хорватии составлял 15,0). В группе городского населения произошло повышение уровня рождаемости до 1979 г. а затем последовало снижение, чтобы в конце указанного периода уровень вернулся на величину отмеченную в начале (15,7‰); в поселениях смешанного типа наблюдались характеристики населения в общем, а в группах сельского населения — самое резкое снижение уровня рождаемости (показатель 68,9). В рассматриваемый период городское население стало носителем биологической репродукции и за последние годы среди городского населения оказалось два раза больше живорожденных детей чем среди сельского населения.

Уровень смертности существенно увеличился (показатель 128,6 а средний уровень был 10,3‰). Самый высокий уровень коэффициента смертности отмечен в группе сельского населения (показатель 149,8), средний уровень в группе смешанного населения (показатель 127,2), а самый низкий уровень смертности — в группе городского населения (показатель 117,9).

Различия в динамике коэффициентов рождаемости и смертности привели к резкому снижению естественного прироста который в 1984 г. составлял только 2,3 промилле (показатель 31,1). Естественный прирост снизился во всех рассматриваемых группах однако различными темпами: в группе городского населения не отмечены большие перемены (показатель 82,3) в группе смешанного населения почти средняя величина (показатель 29,4), а в группе сельского населения отрицательный естественный прирост (естественное падение) еще с середины 70-х лет. В будущем, можно предположить идентичную ситуацию. В конце

group will increase many times (in the year 200, —11.2 per thousand).

● столетия СР Хорватия будет иметь отрицательный естественный прирост (—1,3 промилле). Дифференциация в зависимости от типа поселений будет и дальше резко выделяться; в группе городского населения будет относительно постепенное снижение естественного прироста в группе смешанного населения до середины 90-х лет будет отмечен отрицательный сальдо а в группе сельского населения — многократное повышение отрицательных величин (2000-х годов — 11,2‰). ●